

УДК 811.221. '04 '366.5

ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ СУМНІВУ В КЛАСИЧНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі “Шагنامه” Фердоусі)

Марта СТЕЛЬМАХ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кімн. 239, 79000, Львів, Україна,
тел.: (00380 32) 2394704, e-mail: stelmarta121@yahoo.com*

Проаналізовано структуру модальної категорії сумніву в класичній перській мові, описано засоби вираження цієї категорії, на матеріалі “Шагنامه” Фердоусі виявлено ситуації, в яких виражається значення сумніву. Подано приклади впливу контексту на віднесення тієї чи іншої ситуації до категорії сумніву.

Ключові слова: модальність, категорія сумніву, категорія припущення, модальні прислівники, риторичні запитання.

Категорію модальності лінгвісти вважають мовною універсалією, властивою усім природним мовам. Зазвичай цю категорію розглядають як двоаспектну, оскільки будь-яке висловлення не лише відображає об'єктивно існуючу позамовну реальність, а й містить суб'єктивну оцінку події мовцем. Саме тому виділяють об'єктивну (вираження відношення змісту висловлювання до дійсності з погляду реальності / ірреальності) і суб'єктивну модальність (відношення мовця до змісту висловлювання). Отже, спираючись на таке визначення модальності, можемо вважати, що сумнів є одним із видів суб'єктивної модальності [4, с. 303].

У нашому дослідженні ми, слідуючи за І. Р. Гальперінім, розглядатимемо модальність на рівні висловлювання, тобто в реченнях, залучених у контекст [3, с. 115]. В останні десятиліття лінгвісти інтенсивно розробляють функціональну модель опису мови, згідно з якою мовну систему розглядають як систему засобів, що слугують для досягнення певної мети. За такого підходу головною мовною одиницею стає функціонально-семантичне поле (ФСП), що ґрунтується на спільності комунікативної функції. Кожне ФСП має так званий інтегруючий стержень, “смісл”, який об'єднує навколо себе різнорівневі мовні елементи: лексичні, граматичні, синтактико-парадигматичні, інтонаційні і, пронизуючи їх, підпорядковує єдиній комунікативній цілі [2, с. 18].

Прикладом такого “сміслу” може бути сумнів. Філософський енциклопедичний словник визначає сумнів як особливий стан свідомості і самосвідомості, коли суб'єкт відчуває або виявляє недовіру до певного твердження, вагаючись щодо прийняття (визнання) його, оскільки оцінює це твердження як недостатньо обґрунтоване, правомірне, виправдане, необхідне, переконливе. Сумнів – це вияв, продукт діяльності ціннісної свідомості; твердження, що стають предметом сумніву, можуть стосуватися будь-яких феноменів (аспектів) буття (реалій природного і

соціального світу, вчинків, поведінки, діяльності людини, знань, норм, традицій, переконань тощо) [6, с. 615]. Сумнів є одним із найпоширеніших станів, що їх відчуває людина в повсякденному житті; відповідно, він неодмінно повинен об'єктивізуватися в мові.

Модальність сумніву означає недостатні знання мовця про можливість існування зв'язку між об'єктом предикації та його ознакою. Оцінюючий суб'єкт тільки припускає наявність такого зв'язку, це результат його мисленнєвої діяльності. У цьому смислі модальність цього типу суб'єктивна, оскільки завжди пов'язана з думкою мовця [1, с. 126].

Сумнів є оцінкою, що базується на тому враженні, яке справляє відповідний учасник ситуації, враженні, яке не розчленовується на компоненти залежно від способів сприйняття. Яким би не було джерело враження, те, що здається, завжди припускає оцінку. В значенні “здається” є ознака висновку. Оскільки прямих даних про реальний стан справ у суб'єкта немає, семантика містить компонент невпевненості у ствердному. Так, семантична формула “X здається мені як Y!” читається як “Предмет володіє ознаками, які дають мені підстави припускати, що він Y, хоча в мене є деякі сумніви у цьому”. Тобто варто говорити про семантику висновку і значення невпевненості, які в жодному разі не заперечують один одного [5, с. 74].

Засоби вираження категорії сумніву досить різноманітні як за своїми мовними формами, так і за семантичним наповненням: вони можуть маркувати різні ступені сумніву. Експліцитною (проте рідковживаною) формою вираження категорії можливості є перформативні дієслова. Перформатив – це тип висловлювання, що поєднує позначення, кодування певної дії і саму дію, тобто називання такої дії і є сама дія. До таких висловлювань належать висловлювання з дієсловами “дякувати”, “вбачатися”, “наказувати”, “обіцяти”, тобто з дієсловами, еквівалентними дії, вчинку.

Імпліцитними формами вираження категорії сумніву є модальні слова (модальні прислівники), модальні висловлення, різноманітні дієслівні форми умовного способу, риторичні запитання тощо.

Розглянемо докладніше засоби вираження категорії сумніву в класичній перській мові. Розрізняють декілька різновидів цієї ситуації. Мовець припускає з високим ступенем категоричності неймовірність настання певної ситуації, у другому – припускає з високим ступенем категоричності ймовірність настання певної ситуації, проте в обох випадках висловлюється значення сумніву. Можлива також проміжна ситуація, коли висловлюється лише сумнів у тому, що відбудеться певна ситуація.

Неймовірність настання певної ситуації виражається за допомогою прислівника *نشاید که*

У тексті “Шахнаме” натрапляємо на епізод, коли Іскандер (Александр) пише листа індійському вождеві, у якому погрожує захопити силоміць його країну, оскільки він переконаний, що в індійського війська немає достатньо сили і звитяги, аби протистояти його війську. Індійський вождь у відповідь відмовляється підкоритися, стверджуючи:

نشاید که داریم چیزی دریغ / ز دارنده لشکر و تاج و تیغ ‘Неможливо (малоймовірно), щоб ми хоч якось пошкодували про те, що володіємо військом, і короною, і мечем’ [8, т. 7, с. 20, б. 254].

Якщо трактувати цей модальний прислівник як прислівник зі значенням припущення, тоді гіпотетична ситуація була б такою: воїни докладуть усіх зусиль, щоб довести свою силу і перемогти ворогів. Проте в тексті функція цієї фрази інша: висловити віру в свої сили.

Отже, дія 'складання зброї' оцінюється не лише як небажана, а й як неможлива. Мовець вірить у силу свого війська і не вірить у те, що може програти битву.

В оповіданні про Хакан-чіна описано горе туранських воїнів від програної битви. Цар Афрасіяб дізнається, що військо на чолі із Рустамом вже знищило туранське військо, захопило землі союзників і наближається до кордону з Тураном. Не знаючи, як складеться їхня подальша доля, але припускаючи, що Рустам легко перемає залишки туранського війська, і тому пропонуючи своїм воєначальникам тікати, цар Афрасіяб із розпачем виголошує:

چه سازیم و این درد را چه درمان کنیم / **نشاید** که بین بر دل آسان کنیم
 'Що нам робити? Цей біль як нам виликувати? **Неможливо** (навіть чи, малоімовірно), що цим ми полегшимо серце' [8, т. 4, с. 269, б. 934].

Тобто туранці оцінюють позитивне вирішення своєї долі як малоімовірно. Оскільки Рустам об'єктивно від них сильніший, вони сумніваються, що можуть щось зробити, аби врятуватися. Ситуація оцінюється як така, що не може бути вирішена власними силами. Афрасіяб не вірить у перемогу свого війська.

В іншому випадку Біжан прагне вступити в поєдинок з одним із найсильніших туранських воїнів – Гуманом, і для цього йому необхідна броня Сіявуша. Він іде до свого батька Гіва і просить у нього ці обладунки, аргументуючи своє прохання здатністю виграти цей надзвичайно важливий поєдинок:

نشاید جز از من که سازم نبرد
 'Неможливо, аби хтось, окрім мене, виграв битву' [8, т. 5, с. 120, б. 607].

Тобто мовець сумнівається в тому, що хтось інший, окрім нього, може виграти цей поєдинок, і оцінює свою участь у поєдинку як єдино можливий вихід із ситуації.

Розглянемо конструкції з модальним прислівником **شاید** **بدن** **که**. Ця конструкція позначає ситуацію, коли мовець оцінює ступінь достовірності події, яка відбудеться чи повинна відбутися, і припускає її високу ймовірність.

Так, цезар, вислухавши звинувачення Заріра у тому, що його зять Гяштасп, про походження якого той нічого не знав, насправді є рабом, який втік від іранського царя Луграспа, замислився, чи варто довіряти цій інформації:

مؤمکن که شاید بدن این سخن کو گفت / جز از راستی نیست اندر نهفت
 'Можливо (цілком ймовірно), у цих словах, що він сказав, нічого, крім правди, не приховано' [8, т. 6, с. 59, б. 820].

Тобто мовець оцінює достовірність одержаної інформації: наскільки словам посла можна вірити; сумніваючись у словах співрозмовника, оскільки нема жодної власної інформації про Гяштаспа, цезар все ж припускає з високою долею ймовірності, що вони правдиві.

Найбільш поширеним засобом вираження сумніву є **риторичні запитання**.

Піран, розповідаючи Рустамові, який за всяку ціну бажає миру з туранцями, про результати перемовин з туранським військом, висловлює сумнів у можливості виконання умов Рустама, хоча вороги нібито пристають на ці умови. При цьому він звертає увагу на підмогу, що прийшла туранському війську:

کجا آشتی خواهد افراسیاب / که چندین سپاه آمد از خشک و آب
 'Де ж (хіба ж, навіть чи) **миру хоче** Афрасіяб, якщо стільки війська прийшло водою і суходолом' [8, т. 4, с. 239, б. 475].

В іншому варіанті цього бейта вжито форму минулого тривалого часу, модальне значення якого – нереальність:

همی آشتی خواست افراسیاب ‘Хотів би миру Афрасіяб?’.

Отже, риторичні запитання, тобто запитання, які ставляться не з метою отримання інформації, а з метою її передачі в особливій експресивній формі, можуть виражати значення сумніву. У поданому вище прикладі, Піран висловлює сумнів у мирному розв’язанні конфлікту між іранцями та туранцями.

В іншому епізоді твору воєначальник Піран бажає захистити юного сина царя Сіявуша від гніву його діда Афрасіяба. Останній хоче вбити свого внука, аби той не зміг помститися за смерть свого батька. Піран прагне представити Кей-Хосрова як слабкого, нерозумного, не здатного на жоден вчинок малолітнього хлопця. Аби переконати в цьому Афрасіяба, Піран каже:

یکی کودکی خرد چون بیشان / ز کار گذشته چه دارد نشان
‘Дитина малолітня, ніби позбавлена розуму, про справи минулі **які може мати ознаки** (знання)’ [8, т. 3, с. 164, б. 2511].

Тобто у формі риторичного запитання Піран висловлює сумнів у тому, що Кей-Хосров у майбутньому зможе заподіяти якусь шкоду Афрасіябові. Проте, зрозуміло, точних відомостей про цю ситуацію у мовця немає. Тут головне для мовця не висловити припущення щодо наявності певного факту в майбутньому, а висловити свою оцінку цього факту як майже неймовірного.

Модальні прислівники *که نشاید* і *شاید* постають як антоніми, оскільки у першому випадку висловлено оцінку певної події як неймовірної, а у другому – як майже ймовірної. Риторичні запитання займають проміжне місце між цими засобами, проте ближчими за значенням є до конструкції *که نشاید*. Однак у всіх трьох випадках мовець висловлює недовіру до отриманої інформації.

Оскільки категорія сумніву і категорія оцінки доцільності події близькі за значенням і можуть виражатись однією й тією ж конструкцією *که نشاید*, необхідно пояснити відмінність між ними. У першому випадку мовець висловлює свої переконання, здогади: я так думаю, я вірю / не вірю в те, що певна подія відбудеться тощо, проте не впливає на реалізацію події і не розглядає її з погляду своїх інтересів. У другому випадку мовець, оцінюючи доцільність події, бере активну участь у її реалізації.

Конструкцію *که نشاید* тут можна перекласти лише як ‘неможливо’, переклад ‘навряд чи’ іноді, як, скажімо, у нижчеподаному прикладі, просто неможливий:

نشاید که داری دل من برد
‘Неможливо, аби ти завдавав мені болю’ [8, т. 5, с. 217, б. 2245].

В інших випадках переклад ‘навряд чи’ спотворить зміст тексту, як наприклад, у бейті:

کنون دخترت بس که باشد مرا / نشاید بجز او که باشد مرا
‘Тепер мені цілком достатньо, щоб твоя дочка була моєю; **неможливо**, щоб хтось був моєю, крім неї’ [8, т. 3, с. 23, б. 293].

Переклад ‘Навряд, що хтось буде моєю, крім неї’ був би можливим лише в гіпотетичній ситуації, коли Сіявушеві пропонували б різні варіанти одруження, але він сприймав їх усіх досить скептично, зупинившись на одному.

Так само спотвориться зміст поданої нижче ситуації, якщо трактувати її як таку, що належить до другої групи:

‘**Неможливо** (малоймовірно), щоб ми хоч якось пошкодували про те, що володіємо військом і короною, і мечем’ [8, т. 7, с. 20, б. 254].

Тоді б гіпотетична ситуація була такою: воїни докладуть усіх зусиль, щоб довести свою силу і перемогти ворогів. Проте в тексті функція цієї фрази інша: висловити віру в свої сили.

Порівнюємо категоріальні ситуації сумніву і припущення, виражені за допомогою одного і того ж прислівника *شاید* که. Пропонуємо два приклади перекладів українською мовою:

‘**Можливо** (цілком імовірно), в цих словах, що він сказав, нічого, крім правди, не приховано’ [8, т. 6, с. 59, б. 820];

‘Сказав йому Зогак: **може бути**, що то гість був: це мав бути цар’ [8, т. 1, с. 73, б. 380], тобто ‘**Можливо**, що то гість був’ / ‘**Мабуть**, то гість був’.

У першому прикладі мовець лише оцінює слова співрозмовника, правдивість цих слів здається йому цілком імовірною. У другому прикладі мовець, одержавши інформацію, робить свій висновок. Він не знає, хто був той чоловік насправді, бо цього не знає слуга, а лише може здогадуватися. Його здогад може виявитись як істинним, так і хибним. Ми не можемо замінити переклад ‘Мабуть, то гість був’ на ‘Цілком імовірно, то гість був’, оскільки другий варіант перекладу передбачає таку гіпотетичну ситуацію, коли слуга точно знає, хто був незнайомиць, а господар лише підтверджує його здогад.

Коли йдеться про реальну подію, але недостатньо обґрунтовану, тобто інформація є, але суб’єкт не вірить у її існування чи ставиться із якимось побоюванням тощо, говоримо про сумнів. У випадках, коли мовець висуває свої ідеї, пропозиції, погляди на поставлену проблему, тобто він не має аргументів для ствердження реальності і покладається лише на власні здогади, говоримо про припущення [7, с. 51].

Отже, ситуація сумніву характеризується такими ознаками: мовець висловлює свої переконання, здогади: я так думаю, я вірю / не вірю в те, що певна подія відбудеться тощо, проте не впливає на реалізацію події, не висловлює припущення про існування цієї події і не розглядає її з погляду своїх інтересів.

Подальше дослідження особливостей засобів вираження категорії сумніву дасть змогу уточнити їхні структурно-семантичні властивості, виявити закономірності їх взаємодії з іншими засобами вираження категорії модальності, що сприятиме удосконаленню практики лексикографії і викладання перської мови.

1. *Беляева Е. И.* Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1985. – 180 с.
2. *Бондарко А. В.* К проблематике ФСК / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 18–31.
3. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
4. Модальность // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 303.
5. *Селезнева Е. С.* О некоторых особенностях средств выражения модальности

- сомнительной оценки (на материале английского, французского и русского языков) / Е. С. Селезнева // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 1. Проблемы философии языка и сопоставительной лингвистики. – Воронеж, 1999. – С. 74–80.
6. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
7. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.
8. شاهنامه (از روی چاپ مسکو) در ۴ مجلد، ۹ جلد / به کوشش و زیر نظر دکتر سعید حمیدیان -- تهران : اورامان، ۱۳۷۴.

EXPRESSION OF MODAL CATEGORY OF DOUBT IN CLASSIC PERSIAN

(on the base of “Shahname” Ferdousi)

Marta STELMAKH

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, room 239, 79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (00380 32) 2964704*

The article deals with the problem of the structure of the modal category doubt on the base of classic Persian. Elements of the modal category doubt and context has been considered.

Key words: modality, category of the doubt, modal words, rhetorical questions.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2007

Прийнята до друку 03.03.2008